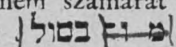

RÓNE SPERONI, TORQUATO TASSO, GIULIANO DE MEDICI, CARLO BORRAMEO, SIGONIO és PAOLO MANUZIO humanisták nevét. Ezzel a tudományos körrel jutott kapcsolatba THÖKÖLY ISTVÁN és Ceglédi János. Ha szem előtt tartjuk ezt a művelődéstörténeti háttérrel, akkor a különben érdektelennek tetsző emlékkönyvi bejegyzések új megvilágításba kerülnek. A kérdés gyökeréről, a páduai akadémiák Magyarorszáig terjedő befolyásáról később tárgyalok. Céлом most mindössze az volt, hogy az eddig megfejtés nélkül hagyott héber emléksorokat magyar fordításban közöljem, másrészt rámutassak a magyar humanizmusnak eddig még fel nem kutatott forrásaira, melyek közül most csak a *Pinelli-akadémiát* érintettem.

BARLAY SZABOLCS.

Szamár|létra. Egy középkori kolofón-fordulat magyarázata. A magyar *szamár|létra* szólás jelentése kétségtelen: automatikus előrejutás a hivatali ranglétrán, amihez nem kell semmiféle szellemi képesség. A szólás eredete azonban nincs tisztázva, magyarázatával eddig szótáraink és kutatóink — amint MELICH JÁNOS professzor és FOKOS-FUCHS DÁVID igazgató szíves közléséből tudom — nem is próbálkoztak. Az alábbiakban, úgy gondolom, sikerül a szólást megmagyaráznom, az eredete felé vezető utat megvilágítanom és tárgytörténeti háttérrel megrajzolni.

A XIII. század utolsó harmadától kezdve a XVI. század végéig németországi,¹ majd franciaországi² és olaszországi³ héber kéziratokban — sőt egy Magyarországra elvetődött cseh eredetű héber kéziratban is⁴ —, később héber nyomtatványok kolofónjaiban nagyon gyakori kitétel a következő: „Befejeztett. A másolónak ne essék baja soha, amíg fel nem megy a szamar a létrán, amelyről Jákob ősapánk álmodott“.⁵ Elvértve — s a szólás eredeti értelmét elhomályosítva — más állatok is szerepelnek: teve, elefánt, ökör, juh, oroszlán, sült kappan⁶ stb. Három kézirat meg is ábrázolja a szamarat, amint fel akar jutni a létrára.⁷ Egyikük, amelynek fényképét közöljük a milánói Ambrosiana egy Szentírás-kéziratából (Cod. Milan. Nr. 7.), Jeremiás X. 16.-nál (216a) a következő szöveg kíséretében látható: „Erősödj és erősödjünk. A másolónak ne essék baja. Jehúda másolót és családját ne lehessen megszámolni sokasága miatt. Ő (a másoló) Oroszlánnak neveztetik, örökké éljen, s menekedjék meg minden bajtól, amíg fel nem jut a tehen lépcsőfokokon a mennyezetig“. A képen azonban az illusztrátor nem tehenet, hanem szamarat rajzol, amint a lépcsőfokra akar lépni. Azt is írja alája héberül: (szamar a létrán).⁸

¹ ZUNZ: Zur Geschichte und Literatur. Berlin, 1845. 207.; u. a.: Ges. Schriften. III. Berlin, 1876. 77—78.

² M. STEINSCHNEIDER: Vorlesungen über die Kunde hebräischer Handschriften.³ Jerusalem, 1937. 48—49.

³ BLAU LAJOS, MZsSz. XVIII. 1901. 184.

⁴ KOHN SÁMUEL: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának héber kézíratai. Budapest, 1877. 21. Nr. VI. (Magyar Könyvszemle. II. 1877. 99.)

⁵ A. M. HABERMANN: Toldot hászéfer háivri. Jerusalem, 1945. 20., 22., 23., 25., 77. L. hozzá SCHJEIBER, az ORE Értesítője. 1947. jún. 46. l.

⁶ CARLO BERNHEIMER: Paleografia Ebraica. Firenze, 1924. 151., 253—254., 278., 394., 395.

⁷ D. KAUFMANN: Ges. Schriften. III. Fr. a/M., 1915. 176.; A. BERLINER: Ges. Schriften. I. Fr. a/M., 1913. 17. v. ö. hozzá S. POZNANSKI, REJ. LXVII. 1914. 157.

⁸ Codices Hebraici Bibliothecae Ambrosianae. Descripti a Carolo Bernheimer. Florentiae, MDCCCXXXIII. 9—10.

Ezt a szólást többen értelmezték. Általában azt hitték,⁹ hogy a másolónak a lehetetlenség kifejezésére alkotott *önkéntes* hasonlata: a szamár sohasem juthat fel a létrára, tehát a másolónak sohasem eshetik baja. Gyakran a lehetetlenség érzékeltetésére használt talmudi példaszóval hozták kapcsolatba. R. SÉSET (III. század) mondta R. AMRAMNAK: „Te bizonyára Pumbeditából való vagy, ahol átviszik az elefántot a tű fokán“ (Bába Mecia 38b). RÁBÁTÓL (IV. század) származik a mondás egy másik változata: „Nem mutatnak be az embernek (álmában) sem aranyból való pálmát, sem elefántot, amely átmegy a tű fokán“ — azaz, ilyesmire senki sem gondol napközben, tehát nem is álmodik felőle éjjel (Beráchoth 55b). Ezt a közmondást az Evangélium (Máté XIX. 24.; Márk X. 25.; Lukács XVIII. 25.) tevére változtatva népszerűsítette.¹⁰ A Kórában (VII. 38.) ez az egyetlen egyenes idézet az Új Testamentumból.¹¹

Közelebbi párhuzama, sőt forrása azonban megtalálható az aggadában, a zsidó folklorisztikus anyagban. A négy lehetetlenség gyakran kívánczik itt a következő sorba: „Négy dolgot mondtak a bölcsek: ahogyan az ember fehérre tudja mosni a zsákot, úgy lehet tudást találni a bárgyuknál; *ha felmegy a szamár a létrára, akkor találsz értelmet a balgáknál*; ha megfér a gödölye a párduccal, akkor fér meg meny az anyósával; s ha fogsz találni teljesen fehér hoflót, akkor lelsz egy rendes asszonyra is“.¹² A második, bennünket érdeklő pont New York, 1915. 171., 510. Romlott szövege olvasható: REJ. LXX. 1920. 146. néha módosul s a balgák helyett mosók, asszonyok,¹³ fiatalok¹⁴ szerepelnek. HAJ GÁON (939—1038) még néhány magyarázó szóval is tisztázza az értelmét: „azaz: nem lehetséges ez, amint nem lehetséges amaz sem“.¹⁵

A közmondás a zsidóktól eljutott az arabokhoz is, ahol egészen hasonló alakban van meg: „Amíg meg nem őszül a holló s fel nem megy a szamár a létrára“¹⁶ Aleppo lakóiról csodálatos és hihetetlen dolgokat meséltek. Ezért járhatta róluk a következő arab közmondás is: „Aleppóban a szamár fel tud mászni a létrára. Itt a szamár és itt a létra!“¹⁷ Ide vonható a következő adat is: AL-MUKTAFÍ, bagdadi kalifának (X. század elején) volt egy tornya, amelyet Kubbat al-himár-nak (szamár kupolájának) neveztek, mert spirálszerű feljárt

⁹ R. WISCHNITZER—BERNSTEIN, Jahrbuch für Jüdische Geschichte und Literatur. XXX. 1936. 92—93.

¹⁰ STRACK—BILLERBECK: Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch. I. 1. München, 1922. 828.

¹¹ Szellemes, de téves értelmezését említi ERIC F. F. BISHOP: The eye of the needle. The Moslem World. XXXI. 1941. 354—359. E szerint *καμηλος* tevé, *καμυλος* horgonykötelet jelent. A kettőt felcserélték. A szólás eredeti alakja ez lett volna hát: „Könnyebb a horgonykötélnek a tű fokán átjutni, hogynem a gazdagnak az Isten országába bejutni“. A talmudi forrás bizonyítja, hogy a tevé-olvasat a helyes. A Kórá-kommentátorok között is van, ki így értelmezi (Ibn Miqsam). Lásd ARTHUR JEFFERY: The Qur'ân readings of Ibn Miqsam. Ignaz Goldziher Memorial Volume. Budapest, 1948. 37.

¹² Chuppát Eljáhu; Pirqé Rábbénu Háqqados; I. EISENSTEIN: Ocar Midrásim.

¹³ BRÜNO ITALIANER: Die Darmstädter Pessach-Haggadah. Textband. Leipzig, 1927. 26., 191., 211.

¹⁴ Ocar Hageónim. V. 2. ed. B. M. LEWIN. Jerusalem, 1932. 32.

¹⁵ U. o.; a közmondás középkori zsidó utóéletére I. S. LIEBERMANN: Shkiin. Jerusalem, 1939. 17., 98.

¹⁶ ELIESER BEN JEHUDÁ: Thesaurus Totius Hebraicitatis. III. 1911. 1617. 2. j.

¹⁷ A. SOCIN: Der arabische Dialekt von Mösul und Märdin. ZDMG. XXXVII. 1883. 203. Nr. 631.

vezetett benne, tehát könnyű volt oda feljutni; még egy számár is felmászható volna rá, ami rendszerint lehetetlen dolognak számított.¹⁸ Olyan egyszerű lépcsőről van szó bizonyára, amelyre az ész nélkül szűkölködő számár is felmehetett.

Itt már egészen közel jutottunk a mi szözlásunkhoz: a számléltra a hivatali előrejutás olyan módja, amihez semmi észbeli képesség nem kell. Még a számár is megjárhatná. Természetesen hiányzik a közbülső láncszem, amely magyar földre elvezette. Valószínűleg megvan latin kéziratok és könyvek záradékaiban is, innen vehette át a deákos műnyelv pap vagy vándordiák közvetítésével. Erre enged következtetni az a tény, hogy a régi magyar nyelv nem ismeri s feltehetőleg csak a XVIII. század végén, vagy a XIX. században kerül a magyar szókincsbe,¹⁹ ahol mindmáig népszerű, bár eredete és magyarázata feledésbe merült.

Scheiber Sándor

Zrínyi Miklós könyvjegyzeteinek kérdéséhez. ZRÍNYI MIKLÓS sajátkezűleg írt könyvjegyzékének *Politici* csoportjában szerepel VIRGILIO MALVEZZI *Discorsi sopra Cornelio Tacito* (Venetia, 1635) című műve.¹ A XVII. századi olasz államrezon irodalomnak ez a terméke a nagy magyar író kedvelt olvasmányai közé tartozott. Ezt részben ZRÍNYINEK a könyvbe beírt számos jegyzete, részben a *Vitéz Hadnagy* és MALVEZZI munkája közt fennálló szoros kapcsolat bizonyítja. E rövid közleményben mindössze ZRÍNYI könyvjegyzeteinek kérdéséhez kívánok néhány adalékot szolgáltatni és ezért a *Vitéz Hadnagy*-ban talált MALVEZZI átvételekre ezen a helyen részletesen nem térek ki.

A költő kezétől származó igen érdekes bejegyzések megvizsgálása bepillantást enged majd abba, hogy mikép olvasott, hogyan használta könyveit a XVII. század legnagyobb magyar írója. A Zrínyi-könyvtár egyik megmaradt kötetében sem találunk annyi jegyzetet, mint ebben a könyvben, sőt ez az egyetlen mű, melybe írónk nemcsak a sorok közé, vagy a lapszélre írt rövid megjegyzéseket, avagy pedig a kötet elejére, illetve végére emlékeztető utalásokat, hanem többé-kevésbé összefüggő szöveget is feljegyzett. A könyvjegyzetek kiadója, DRASENOVICH MÁRIA ez utóbbiról azt állítja, hogy „valóságos kis államelmélet körvonalait tartalmazza”.² A könyv szövege és a jegyzetek közötti összefüggés tisztázása után azonban ezt a véleményt módosítani kell.

VIRGILIO MALVEZZI 1595-ben született bolognai patricius családból. Életének legnagyobb részét a spanyol abszolutizmus szolgálatában töltötte, eleinte mint katona a milánói kormányzó mellett, később pedig a madridi udvarnál, ahol államtanácsosi rangban fontos diplomáciai és politikai megbízatásokat kapott. Végül udvari történetíróvá nevezték ki. Betegsége miatt azonban hazatért Bolognába, ahol 1653-ban halt meg. TACITUS szövegére írt discursusai 1622-ben 27 éves korában jelentek meg először. ZRÍNYI tulajdonában a mű 1635-ben megjelent második kiadása volt meg.³

¹⁸ GOLDZIEHER: Mélanges judéo-arabes. REJ. XLIII. 1901. 9.

¹⁹ A M. Tud. Akadémia nagyszótárának hozzáférhető dobozaiban, amelyeket SÁGHI ISTVÁN tanár úr segítségével használhattam, nem találtam meg.

¹ *Bibliotheca Zrinyiana*. Wien, 1893, 65.

² DRASENOVICH MÁRIA: Zrínyi Miklós könyvjegyzetei. Pécs, 1934, 18.

³ Notizie degli scrittori bolognesi raccolte da Giovanni Fantuzzi. Tomo Quinte. In Bologna 1786, 176.